

Możliwości wykorzystania biomasy energetycznej w aktywizacji obszarów popegeerowskich

Waldemar Gostomczyk

Politechnika Koszalińska

Streszczenie

Artykuł opisuje następstwa procesu restrukturyzacji sektora rolnictwa państwowego na obszarze Polski Północnej i Zachodniej. Pomimo, że od początku zmian minęło już 20 lat, to ich skutki widoczne są do chwili obecnej. Na obszarach, na których dominowała własność państwowa, nadal występuje wysoki wskaźnik bezrobocia, niski wskaźnik aktywizacji zawodowej oraz znaczne uzależnienie mieszkańców od pomocy społecznej. Częściej niż na innych obszarach, występuje zjawisko marginalizacji i wykluczenia społecznego. Długotrwałe działania, jakie są podejmowane przez instytucjonalne podmioty społeczne nie przynoszą spodziewanych efektów. W artykule zaproponowano wykorzystanie zasobów pracy i ziemi na tych obszarach do pozyskania biomasy energetycznej i jej lokalnego zagospodarowania. Działalność tę należy traktować jako jeden z czynników aktywizacji obszarów wiejskich i kształtowania nowej funkcji rolnictwa.

Wstęp

Zasadniczy wpływ na zmiany zatrudnienia i bezrobocia, zwłaszcza na terenach Polski Północnej i Zachodniej wywarł proces upadłościowy państwowych gospodarstw rolnych. Był on następstwem rozpoczętych w 1989 r. reform całego sektora rolnego i przekształceń gospodarki państwowej, zgodnie z ówczesnie pojmowanymi zasadami gospodarki rynkowej. Uznano, że PGR-y to przeżytki gospodarki socjalistycznej i w sensie ustrojowym należy je zanegować. Proces ten przeprowadzono bez głębszych przemyśleń co do następstw społecznych i efektywności zagospodarowania majątku popegeerowskiego. Sądzono, że indywidualny sektor rolnictwa będzie w znacznie większym stopniu zainteresowany wykupem ziemi i budynków gospodarczych oraz ich racjonalnym wykorzystaniem.

Celu tego nie osiągnięto, ponieważ procesy te zbiegły się z liberalizacją handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi, co zaowocowało znacznym importem żywności z krajów Europy Zachodniej. W rezultacie, po raz pierwszy od czasów II wojny światowej w Polsce pojawiły się nadwyżki żywności, a rolnicy mieli problemy ze zbytem swoich produktów. Ich pierwszą reakcją było odłogowanie części gruntów, ograniczanie produkcji i zmiana jej struktury. W konsekwencji, proces zagospodarowania gruntów, majątku i zasobów pracy byłych PGR-ów znacznie rozciągnął się w czasie, doprowadzając do jego osłabienia. Wysokie bezrobocie oraz znaczny udział ugorów i odłogów umożliwia tworzenie na tych ziemiach plantacji roślin energetycznych. Spełnienie przyjętych przez Polskę Narodowych Celów Indykatorynych wymaga wyprodukowania i wykorzystania znacznych ilości biomasy, w której pozyskaniu należy wykorzystać bezrobotną ludność popegeerowską.

1. Bezrobocie i zatrudnienie popegeerowskie

Do chwili obecnej nie powstało monograficzne opracowanie opisujące zyski i straty przekształceń, jakie dokonały się w państwowym sektorze rolnictwa. Przeprowadzane w tamtych czasach obserwacje i rozmowy z kadrą kierowniczą i pracownikami rolnymi, pozwalają twierdzić, że wiele decyzji podejmowanych było bez znajomości specyfiki sektora i przy lekceważeniu warstwy społecznej, którą powszechnie nazywano „pegerusami”. Grupa ta nie była jednorodna. Dominowali w niej pracownicy o niskich kwalifikacjach, ale znaczna część kadry zarządzającej były to osoby z wyższym wykształceniem, których kwalifikacje i umiejętności koncentrowały się na podejmowaniu optymal-

nych decyzji w warunkach socjalistycznej gospodarki planowej. Znaczne obciążenie działalnością socjalną PGR-ów nie pozwalało osiągać zadawalających końcowych efektów ekonomicznych. Dla krytyków sektora państwowego był to wystarczający argument do likwidacji tych gospodarstw.

Restrukturyzacji sektora państwowego podlegało prawie 4,7 mln ha gruntów, tj. 18,7% użytków rolnych Polski. W tej liczbie znalazło się 3,8 mln ha należących do 4333 państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej (1988 r.). W 1989 r. byli pracownicy PGR-ów stanowili 475 tys. osób, zaś łącznie z rodzinami była to grupa około 2 mln ludzi. Tytuł właśnie osobom PGR-y zapewniały utrzymanie.

PGR-y były nie tylko zakładami pracy, ale również miejscem życia i zaspokajania podstawowych potrzeb ludności. Pełniły one jednocześnie funkcję socjalną, edukacyjną, kulturalną, gdyż dysponowały mieszkaniami, świetlicami i przedszkolami. Posiadały również sklepy, restauracje i obiekty sportowe. Sektor państwowy stanowił również źródło utrzymania dla licznej grupy przedsiębiorstw kooperujących i współpracujących z PGR-ami (POM, SKR, Masarnie). Brak popytu na świadczone przez te firmy usługi, w wielu przypadkach przyczynił się również do upadku PGR-ów.

Likwidacja PGR-ów spowodowała pogorszenie sytuacji na lokalnym rynku pracy oraz doprowadziła do głębokiej redukcji zatrudnienia, i to w stosunkowo krótkim czasie. PGR-y były bowiem często jedynym pracodawcą na lokalnym rynku pracy. W latach 1989–2000 pracę w państwowym rolnictwie straciło około 346 tys. osób, z czego przeszło połowa (około 180 tys.) przed restrukturyzacją gospodarstw. Pierwsza ustawa dotycząca bezrobocia, przygotowana jeszcze w grudniu 1989 r. przyznawała wszystkim zarejestrowanym w Urzędach Pracy, w tym również wcześniej nie pracującym, comiesięczny zasiłek bez ograniczeń czasowych. Przyczyniło się to do skokowego wzrostu liczby rejestrowanych bezrobotnych. Dopiero później, pobieranie zasiłku dla bezrobotnych zostało częściowo ograniczone.

Zmiany w zatrudnieniu następowały w szczególnie szybkim tempie w sektorze rolnym Pomorza. W roku 1990, w uspołecznionym rolnictwie Pomorza Środkowego pracowało: 26 tys. osób w byłym woj. koszalińskim oraz 19,6 tys. osób w woj. słupskim. Łącznie zatem w rolnictwie uspołecznionym na Pomorzu Środkowym pracowało ponad 45 tys. osób. Większość ludności pegeerowskiej zamieszkiwała duże osiedla zakładowe, posiadające zaplecze socjalne. W niektórych miejscowościach pegeerowskich koncentracja ludności, dla której PGR był podstawowym pracodawcą, dochodziła do 80%. Ich upadek spowodował, że nasilenie bezrobocia przyjęło katastrofalne rozmiary. Z pracy w rolnictwie państwowym, łącznie z członkami rodzin, utrzymywało się na obszarze Pomorza Środkowego około 158 tys. osób. Zatrudnieni w rolnictwie uspołecznionym stanowili 55,8% w stosunku do ogółu czynnych zawodowo na wsi [Jasiulewicz 2000]. Według danych z 1997 r. w rolnictwie, łowiectwie i leśnictwie zatrudnionych było: w woj. koszalińskim 6444 osób, a w woj. słupskim 5777 osób. Zatem w latach 1990–1997 zatrudnienie w rolnictwie uspołecznionym zmniejszyło się w byłym woj. koszalińskim o 75,3% a w woj. słupskim o 70,5%. Wywarło to ujemny wpływ na życie społeczno-gospodarcze na wsi, zwłaszcza na terenach popegeerowskich. Znaczna część osób, które straciło pracę w PGR-ach stała się długookresowo bezrobotnymi. Według badań Kaczmarek [1999], przeprowadzonych na terenie byłego woj. szczecińskiego, 10 lat po restrukturyzacji, to jest pod koniec lat 90., około 27% byłych pracowników PGR-ów było bezrobotnymi, dalszych 25% zdezaktywizowało się, mniej niż 30% podjęło pracę na terenie byłych PGR-ów, u nowych właścicieli, mniej niż 17% w innym miejscu, a tylko 1,5% rozpoczęło działalność na własny rachunek. Obecnie, problem bezrobotnych pracowników byłych PGR-ów ma mniejszy zakres, ponieważ wraz z upływem czasu, znaczna ich część nabyła uprawnienia emerytalne. Kłopoty dotyczą jednak nadal rodzin byłych pracowników, występując pod postacią bezrobocia dziedzicznego.

Problemy społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich powodują, że znaczna część rodzin żyjących na wsi jest zagrożona ubóstwem. Najwyższy odsetek osób ubogich na wsi notowany jest wśród rodzin nie mających własnego gospodarstwa rolnego i utrzymujących się głównie ze świadczeń społecznych, innych niż emerytura i renta (ok. 32%). Mieszkańcy wsi stanowią prawie 2/3 (ok. 63%) ogółu osób przeznaczających na swoje utrzymanie mniej niż założono w koszyku minimum egzystencji.

Obecnie podkreśla się, że byli pracownicy PGR-ów i ich rodziny należą do grupy poważnie zagrożonych wykluczeniem społecznym i marginalizacją. Według definicji Zespołu Zadaniowego

ds. Reintegracji Społecznej, który opracował Narodową Strategię Integracji Społecznej dla Polski, „wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a szczególnie dla ubogich”. Najważniejsze cechy na podstawie, których można zaliczyć daną osobę do kategorii osób wykluczonych, to:

- bezrobocie, często wynikające z niskiego poziomu wykształcenia,
- ubóstwo materialne spowodowane niekorzystnymi warunkami materialnymi,
- fakt zamieszkiwania w małych miejscowościach, które charakteryzują się szczególnie trudną sytuacją na lokalnym rynku pracy,
- fakt zamieszkiwania na terenach o słabo rozwiniętych działach pozarolniczych, będących konsekwencją niskiego poziomu infrastruktury,
- niski poziom kapitału ludzkiego, głównie słabe kwalifikacje ludzi, nie odpowiadające potrzebom pracodawców,
- mentalność roszczeniowa, wynikająca z poczucia doznanej „krzywdy”,
- stosunkowo wysoki poziom patologii społecznej, alkoholizmu i innych uzależnień oraz nie zawsze legalne sposoby zdobywania środków materialnych (kradzieże, kłusownictwo),
- niska samoocena, poczucie braku kompetencji, wywołujące rezygnację z poszukiwań pracy, apatia, depresja, problemy z samokontrolą, izolacja społeczna i przestrzenna; skutkami opisanych patologii jest niekiedy przemoc i rozpad rodziny, wzrost przestępczości, degradacja jednostki.

Koncentracja tych zjawisk i ludności, przede wszystkim na obszarach Polski północnej i zachodniej doprowadziła do powstania określenia „bieda popegeerowska”.

W większości gmin, gdzie w przeszłości występował wysoki udział sektora państwowego, mimo upływu 20 lat występuje nadal wysoki wskaźnik bezrobocia oraz wysoki odsetek ludności, która jest beneficjentem pomocy społecznej. Największy jej udział odnotowano w gminie Brzeźno, w której prawie 69% ogółu ludności korzystało w 2008 r. z pomocy społecznej. Średni wskaźnik bezrobocia za lata 1999–2008 wynosił tam 27,6%. Szczególnie dużo gmin o niekorzystnych wskaźnikach społecznych występuje w środkowej części byłego województwa koszalińskiego. Są to tereny mało atrakcyjne dla potencjalnych inwestorów i z tego powodu nie powstają tam nowe miejsca pracy.

2. Wpływ przekształceń własnościowych na wykorzystanie czynników produkcji

Przekształcenia dokonywane w przedsiębiorstwach państwowych nie rozwiązywały problemu trwałego zagospodarowania przejmowanej ziemi i mienia. Zmiany w strukturze użytkowania gruntów były następstwem transformacji ustrojowej, natomiast wykorzystanie użytków rolnych zmieniło się głównie na skutek negatywnych bodźców ekonomicznych. Głęboko deficytowa produkcja na najślabszych glebach była przyczyną odłogowania ziemi. W 1990 r. w woj. koszalińskim powierzchnia odłogów wynosiła 5279 ha, zajmując 1,7% ogółu gruntów ornych, natomiast w 1994 r. obszar ten zwiększył się do 104 613 ha, tj. 32,3% powierzchni gruntów ornych.

Z chwilą rozpoczęcia transformacji, nastąpił także spadek liczby zatrudnionych w rolnictwie i instytucjach obsługi rolnictwa. W największym stopniu, tj. o 78% spadło zatrudnienie w samym rolnictwie publicznym, natomiast w obsłudze rolnictwa o 39,6%. Osoby zwalniane, w zdecydowanej większości zasilają szeregi osób bezrobotnych. Osoby posiadające wykształcenie nie wyższe niż zasadnicze stanowiły 85,8% bezrobotnych zarejestrowanych w sektorze rolnym.

W obecnej dekadzie, najwyższy udział ludności bezrobotnej odnotowano w 2003 r. W latach następnych, aż do 2008 r. bezrobocie spadało, ale od roku 2009 r. ponownie wzrasta. Początkowy spadek był w dużej części rezultatem wstąpienia Polski do UE i wzrostu eksportu. Największą dynamikę wzrostu zatrudnienia odnotowano w większych miastach i otaczających je gminach, jak również w gminach nadmorskich, czerpiących korzyści z rozwoju ruchu turystycznego.

Obecnie, w województwie zachodniopomorskim, gdzie w przeszłości występował wysoki udział własności państwowej w rolnictwie i obsłudze rolnictwa, stopa bezrobocia jest o ponad 40% wyższa niż średnia dla całego kraju.

Z tabeli 3 wynika, że w województwie zachodniopomorskim, 20 lat po rozpoczęciu procesów restrukturyzacyjnych, udział sektora publicznego w strukturze własnościowej użytków rolnych jest nadal wysoki na tle pozostałych województw w kraju.

Tab. 1. Charakterystyka gmin miejsko-wiejskich i wiejskich b. woj. koszalińskiego pod względem wielkości upaństwowienia gruntów orných, beneficjentów pomocy społecznej i wskaźnika bezrobocia

Gmina	Upaństwowienie gruntów orných w 1989 r. (w %)	Pozycja gminy w woj. pod względem % upaństwowienia w 1989 r.	Upaństwowienie gruntów orných w 1997 r. (w %)	Pozycja gminy w woj. pod względem upaństwowienia w 1997 r.	Beneficjenci pomocy społecznej w % ogółu ludności w 2008 r.	Pozycja gminy w woj. pod względem % udziału beneficjentów pomocy społ. w 2008 r.	Średnia wartość wskaźnika bezrobocia w latach 1999–2008	Pozycja gminy w woj. pod względem średniego wskaźnika bezrobocia w latach 1999–2008
Bobolice	77,2	1	50,8	6	22,4	29	23,85	14
Rąbino	76,0	2	62,7	1	37,0	15	26,25	8
Tychowo	75,5	3	47,3	11	43,6	14	27,55	5
Polanów	74,3	4	34,5	20	20,8	30	24,96	11
Połczyn Zdrój	71,0	5	36,4	17	29,9	18	20,73	19
Gościno	70,8	6	30,0	16	26,1	25	16,10	28
Świeszyno	70,3	7	55,6	3	26,4	24	19,43	24
Kalisz Pom.	70,1	8	62,4	2	50,8	8	24,03	13
Świdwin	69,8	9	54,5	4	58,0	4	25,26	18
Silnowo/Borne Sulinowo	69,5	10	44,3	12	34,4	17	20,92	18
Sławoborze	69,5	11	35,2	19	60,9	2	24,92	12
Złocieniec	68,7	12	33,4	22	27,6	21	20,24	22
Barwice	68,5	13	50,2	7	55,2	5	30,28	1
Biały Bór	67,0	14	19,8	33	53,4	6	27,52	6
Grzmiąca	67,0	15	49,0	8	49,7	9	28,58	2
Brzeżno	65,4	16	53,9	5	68,9	1	27,60	4
Karlino	64,3	17	29,3	24	27,2	23	22,17	15
Drawsko Pom.	63,9	18	30,5	23	22,2	28	19,46	23
Szczecinek	63,8	19	18,2	35	44,0	13	26,26	7
Wierzchowo	62,7	20	36,1	18	47,1	11	21,95	16
Czaplinek	62,5	21	40,9	14	44,3	12	20,51	21
Dygowo	59,0	22	24,3	30	18,7	34	14,09	33
Ostrowice	58,8	23	22,9	31	58,4	3	25,14	10
Malechowo	57,8	24	48,1	10	36,6	16	19,24	25
Siemyśl	57,4	25	24,9	29	24,4	26	14,46	30
Biesiekierz	56,2	26	48,7	9	29,7	19	15,17	29
Kołobrzeg	56,1	27	28,6	25	16,3	35	13,00	35
Białogard	55,0	28	34,0	21	49,0	10	28,01	3
Manowo	54,1	29	40,6	15	21,3	27	14,13	31
Rymań	51,5	30	28,3	26	27,4	22	20,66	20
Będzino	50,0	31	44,2	13	19,7	33	16,92	27
Sianów	41,8	32	28,1	27	20,9	30	17,84	26
Mielno	36,1	33	18,2	34	19,5	32	14,0	34
Darłowo	33,6	34	26,6	28	52,2	7	21,12	17
Ustronie M.	31,6	35	21,2	32	28,4	20	14,11	32

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Nowak 2009; Setlak i inni 2009; Wojewódzki Urząd Statystyczny w Koszalinie 1990, 1998]

Tab. 2. Porównanie stóp bezrobocia Polski i woj. zachodniopomorskiego w latach 2002–2010

Rok	Województwo zachodniopomorskie	Polska	Zachodniopomorskie Polska=100
2002	26,6	20,0	133
2003	28,4	20,0	142
2004	27,5	19,0	145
2005	25,6	17,6	145
2006	21,7	14,8	146
2007	16,6	11,4	146
2008	13,3	9,5	140
2009	17,1	12,1	141
2010	17,4	12,3	141

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Rynek pracy województwa zachodniopomorskiego w roku 2007–2008; Urząd Statystyczny w Szczecinie 2010]

Tab. 3. Podstawowe dane charakteryzujące strukturę własnościową ziemi w województwie zachodniopomorskim w latach 1989–2010

Wyszczególnienie	Gospodarka całkowita	Gospodarka uspołeczniona/ sektor publiczny	Gospodarka nieuspołeczniona/ sektor prywatny
1989 r. według granic administracyjnych z 1999r — stan na 31.12.			
Powierzchnia ogółem			
w tys. ha	2290,2	1849,0	440,3
w %	100,0	80,8	19,2
Użytki rolne razem			
w tys. ha	1137,8	715,4	422,4
w %	100,0	62,9	37,1
Lasy i grunty zalesione			
w tys. ha	770,5	764,7	5,8
w %	100,0	99,2	0,8
Pozostałe grunty i nieużytki			
w tys. ha	381,0	368,9	12,1
w %	100,0	96,9	3,2
Struktura własnościowa w 2010 r.			
Powierzchnia ogółem			
w tys. ha	2289,2	1507,2	782,0
w %	100,0	65,8	34,2
Użytki rolne razem			
w tys. ha	1129,4	442,9	686,5
w %	100,0	39,2	60,8
Lasy i grunty zalesione			
w tys. ha	848,8	827,5	21,2
w %	100,0	97,5	2,5
Pozostałe grunty i nieużytki			
w tys. ha	310,9	236,7	74,2
w %	100,0	76,0	24,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Wydziałów Geodezji UW Gorzów, Pila, Koszalin, Słupsk, Szczecin i województwa zachodniopomorskiego

3. Wykorzystanie produkcji biomasy w aktywizacji obszarów popegeerowskich

W aktualnym ujęciu czynników rozwoju regionów, nowe miejsca pracy powinny być bardziej dopasowane do dostępności i jakości siły roboczej, czyli do miejscowej społeczności. Na szczeblu lo-

kalnym i regionalnym, uwagę decydentów skupiać należy również na korzyściach ekonomicznych, społecznych i środowiskowych wynikających ze stosowania biomasy. Predyspozycje obszarów popegeerowskich do produkcji biomasy wynikają z następujących przesłanek:

- tereny te charakteryzują się znaczną ilością ekstensywnie wykorzystywanych lub odłogowanych gruntów, chociaż od 2004 r. cecha ta występuje w mniejszym nasileniu,
- koncentracja ziemi pozwala tworzyć większe plantacje, dające prawdopodobieństwo osiągnięcia wysokich dochodów,
- duże plantacje są podstawą tworzenia rynku biomasy i tworzenia trwałych umów kontraktacyjnych z odbiorcami surowca,
- wysokie bezrobocie stanowi zasób niewykorzystanej siły roboczej, którą można zatrudnić przy wykonywaniu wielu prostych czynności związanych z zakładaniem, pielęgnacją, zbiorem, przetwórstwem i zagospodarowaniem biomasy.

Wprowadzenie energii odnawialnej niesie ze sobą następujące korzyści:

- aktywizację społeczno-gospodarczą, dającą impuls do rozwoju lokalnego, w szczególności na obszarach wiejskich,
- tworzenie nowych form przedsiębiorczości, związanych z pozyskaniem i przetwórstwem lokalnych surowców,
- możliwość tworzenia nowych miejsc pracy, zwłaszcza na obszarach problemowych, np. terenach popegeerowskich,
- dywersyfikację źródeł dochodów ludności rolniczej,
- możliwość sprzedaży nadwyżek produktów rolnych, którymi przetwórstwo spożywcze nie jest zainteresowane,
- efektywniejsze wykorzystanie potencjału produkcyjnego, ziemi, maszyn, budynków oraz rezerw siły roboczej,
- zmianę strumieni płatności za energię,
- pozostawienie wytworzonej wartości dodanej na szczeblu lokalnym,
- możliwość obniżenia kosztów produkcji poprzez wykorzystanie własnych zasobów energetycznych,
- obniżenie kosztów eksploatacji zwłaszcza budynków użyteczności publicznej,
- element konkurencyjności paliwowej na obszarach pozbawionych paliw kopalnych,
- element zrównoważonego rozwoju, przyczyniający się do zmniejszenia skażenia środowiska,
- element bezpieczeństwa energetycznego, zmniejszający uzależnienie od importu paliw w warunkach monopolu niewielkiej grupy państw niestabilnych politycznie, posiadających paliwa kopalne;
- dywersyfikację źródeł energii,
- możliwość rozwoju energetyki rozproszonej,
- zmniejszenie kosztów przesyłu i dystrybucji,
- możliwość pozyskania funduszy zewnętrznych (unijnych i ochrony środowiska),
- promocję proekologicznego wizerunku regionu.

Wymienione korzyści uwidaczniają się w różnym stopniu w przypadku poszczególnych form energii odnawialnej, co jest podyktowane nierównym stopniem zaawansowania tych form oraz fazą rozwoju tego rynku.

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich spowodował, że główna funkcja w postaci produkcji żywności i surowców dla przemysłu spożywczego, została uzupełniona o produkcję roślin niekonsumpcyjnych, w tym również surowców energetycznych. W ostatnich latach, możliwości produkcji surowców energetycznych zostały znacznie rozszerzone. Wynika to z priorytetów UE, która przyjęła model 3×20 , zakładający znaczące zwiększenie wykorzystania surowców odnawialnych oraz krajowych celów wskaźnikowych. Te zobowiązania umożliwiają lepsze wykorzystanie potencjału polskiego rolnictwa i stwarzają możliwości aktywizacji społeczno-ekonomicznej na szczeblu lokalnym i regionalnym.

Na rynkach europejskich, Polska jest traktowana jako kraj o wysokim potencjale biomasy energetycznej. Opinia ta wynika ze znacznego udziału gruntów będących w dyspozycji polskiego rolnictwa. Na jednego mieszkańca kraju przypada 0,41 ha, podczas gdy w państwach dawnej Unii jest to 0,19 ha. Użytkowanie tych gruntów nie jest wysoko intensywne, co stwarza możliwość znacznego

wzrostu plonów przy niewielkim zwiększeniu wykorzystania czynników plonotwórczych i zmianie systemu gospodarowania. Szacunki odnoszące się do powierzchni gruntów przeznaczonych na uprawy energetyczne są rozbieżne. Według Kusia i Fabera [2009] powierzchnia użytków rolnych w Polsce, które są potencjalnie przydatne pod uprawy energetyczne wynosi 954,1 tys. ha, a więc stanowi 4,6% ogółu użytków. Według tych samych autorów, powierzchnia gleb słabych i bardzo słabych (kompleksy glebowe 6, 7, 9, 12, 13) wynosi w Polsce 4,13 ha, czyli łącznie 33% powierzchni. Do tej liczby należy jeszcze dodać powierzchnię gleb dobrych i bardzo dobrych, na których uprawia się zboża z przeznaczeniem na bioetanol oraz rzepak, przerabiany na biodiesel i jego pochodne. Autorzy zagraniczni [European Environment Agency 2006] szacują, że powierzchnia gruntów dostępnych do uprawy roślin na cele energetyczne jest w Polsce znacznie większa niż u naszych sąsiadów z UE. Na 2020 r., w Polsce powierzchnia ta została oceniona na 4,3 mln ha, podczas gdy w tym samym roku dla Niemiec ma wynosić 2 mln ha, dla Hiszpanii 2,6 mln ha, Francji 1,0 mln, zaś w Wielkiej Brytanii 1,1 mln ha. Według Grzybek [2008], w 2020 roku zapotrzebowanie na biomasę przez energetykę zawodową ma wynosić w Polsce 7,2 mln ton suchej masy, w tym 4,4 mln będzie to biomasa rolna, przy założeniu, że będzie ona stanowić 60% biomasy wykorzystywanej do produkcji energii elektrycznej. Liczby te wydają się nie doszacowane, ponieważ budowana w Szczecinie elektrociepłownia będzie potrzebowała około 800 tys. ton biomasy, a elektrociepłownia w Połańcu około 1 mln ton rocznie. Takich inwestycji w najbliższych latach będzie znacznie więcej.

Według rozporządzenia Ministra Gospodarki z 14 sierpnia 2008 r. „biomasa to stałe lub ciekłe substancje pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego, które ulegają biodegradacji, pochodzące z produktów, odpadów i z produkcji rolnej oraz leśnej, a także przemysłu przetwarzającego ich produkty, oraz części pozostałych odpadów, które ulegają biodegradacji”.

Na potencjał biomasy w Polsce składa się biomasa leśna, produkty uboczne rolnictwa, takie jak słoma i gnojowica, ekstensywnie wykorzystywane użytki zielone (zielonka, siano) oraz uprawy celowe: wierzba, miskantus, malwa i topola. Priorytetowym zadaniem powinno być wykorzystanie wszystkich produktów wytwarzanych przez rolnictwo, a nie wykorzystywanych jako żywność, pasza lub ściółka. Są one najszybszym do zagospodarowania źródłem biomasy, z której od razu można uzyskać ciepło, przetworzyć na energię, a w dalszej kolejności na paliwa II generacji. Na przykładzie słomy można dostrzec duże różnice pomiędzy potencjałem technicznym, ekonomicznym i rynkowym. Gajewski [2011] szacuje potencjał techniczny pozyskania słomy na cele energetyczne na 5,65 mln ton, zaś w roku 2020 na 8,63 mln ton. W analizowanym okresie, prognozuje on nieznaczny wzrost potencjału ekonomicznego z 4,47 mln ton, do 5,23 mln ton w roku 2020. Największe zmiany przewiduje się dla potencjału rynkowego, który szacuje się na 0,90 mln ton w 2010 roku, 4,50 mln ton w roku 2015 i 5,29 mln ton w roku 2020. Ten jeden przykład obrazuje tendencje w wykorzystaniu poszczególnych rodzajów biomasy w perspektywie następnych 10 lat. Raport UE z 2010 r. stawia Polskę w czołówce krajów o najwyższym potencjale współspalania biomasy. Techniczny potencjał współspalania biomasy w UE 27 został oszacowany na 50–90 TWh na rok, z czego na Polskę przypada 18–23 TWh/rok.

Obecnie w Polsce, głównym nośnikiem energii odnawialnej jest biomasa, z której pochodzi ponad 95% produkcji energii ze źródeł odnawialnych. Na niej też skupiona jest największa uwaga przy diagnozowaniu aktualnej sytuacji w regionie i inwentaryzacji istniejących instalacji i kotłowni. Udział Polski w 2020 roku ma stanowić 6% wykorzystania unijnego, przy średniorocznej dynamice przyrostu w latach 2010–2020 wynoszącej 2,7%. W najbliższych latach zmieniać się będzie struktura wykorzystania biomasy. Aktualnie dominuje biomasa leśna i rolnicza, a w kolejnych latach znacząco będzie rósł udział biomasy z plantacji dedykowanych, biogazu oraz paliwa II generacji, wytwarzane z surowca rolniczego. Zmiany te spowodują również wzrost zatrudnienia w wytwarzaniu i przetwórstwie biomasy oraz produkowanej z niej energii. W 2009 r. w państwach UE w wykorzystaniu OZE zatrudnionych było 912 220 osób, z tego na biomasę stałą przypadało 283 750 osób, na biopaliwa 82 450, zaś przy produkcji biogazu zatrudnionych było 39 680 osób. Liczby te obejmują łącznie produkcję, eksploatację i konserwację oraz prace badawczo-rozwojowe. Pod względem zatrudnienia w produkcji biomasy stałej, Polska zajmuje 8 pozycję w UE (około 7000 osób), natomiast w produkcji biopaliw jest na 5 pozycji (około 5200 zatrudnionych). Zatrudnienie w produkcji biogazu w Polsce wynosiło 950 osób, co stawiało ją na 8 pozycji wśród krajów Unii.

Inwestycje w OZE mogą być istotnym czynnikiem aktywizującym gospodarke regionalną i lokalną. Możliwość uprawy roślin, dostarczania i przerobu surowców energetycznych jest jednym z elementów aktywnych działań na wsi polskiej, służących poszukiwaniu dodatkowych form przedsiębiorczości oraz alternatywnych miejsc pracy i źródeł dochodów w sferze pozarolniczej.

Zmiany na rynku pracy, jakie nastąpiły po 1990 r. zapoczątkowały całkiem nową filozofię rozwoju obszarów wiejskich. Wynika z niej, że dla przyszłości rodzin wiejskich równie ważne jak dotychczas rolnictwo, jest stworzenie nowych miejsc pracy na wsi poza gospodarstwem rolnym oraz poszukiwanie alternatywnych źródeł zarobkowania. Jednym z takich źródeł może być produkcja surowców i energii, pochodzącej ze źródeł odnawialnych.

Bank Światowy zaleca, aby w obecnych uwarunkowaniach decyzje nie skupiały się tylko na zagadnieniach ekonomicznych, ale żeby uwzględniały również długotrwały wzrost zatrudnienia. We współczesnej fazie rozwoju ekonomicznego, działania w ramach wykorzystania czynników i zasobów ludzkich powinny zmierzać do tworzenia miejsc pracy dla lokalnych bezrobotnych i ich aktywizację. Mała skala produkcji, jej rozproszenie i brak związków kooperacyjnych stanowi podstawy do tworzenia w każdej gminie Centrum Energetyczno-Logistycznego, które byłoby odpowiedzialne za zbiory, skup, przetwórstwo i sprzedaż surowców i produktów energetycznych. W działania te powinny zaangażować się władze gminne i powiatowe, w ramach popierania i promocji przedsiębiorczości. W szczególności dotyczy to gmin popegerowskich, gdzie badania socjologiczne wskazują na istnienie tzw. syndromu biedy. Dotyczy on grup zmarginalizowanych przez państwo, a jednocześnie najbardziej potrzebujących pomocy. Na tych terenach, cele społeczne powinny być traktowane równoważnie z celami ekonomicznymi. Tworzone w ramach nowych priorytetów przedsiębiorstwa społeczne mogą być nowym elementem polskiej gospodarki. Gminne Centra Energetyczno-Logistyczne powinny w pierwszym okresie skupić się na pozyskaniu lokalnych zasobów i wykorzystaniu ich w jednej wytypowanej kotłowni, ogrzewającej obiekty publiczne. Ich praca skupiałaby się na pozyskaniu drewna z gminnych dróg publicznych, parków i biomasy z trawników. Część tych surowców wraz z zakupioną od okolicznych rolników słomą można przetworzyć na brykiety dla ich łatwiejszego przechowywania. Stworzone w tym celu podmioty ekonomii społecznej mogą świadczyć na terenie gminy usługi zewnętrzne przy pozyskiwaniu biomasy i usługowego brykietowania słomy. Z czasem, oferta ta powinna być rozszerzana i dostosowana do lokalnych potrzeb. Wymaga to jednak zakupu specjalistycznego sprzętu, tj. kosiarek, pilarek, brykietarki, ciągnika z przyczepą objętościową i innych. Można w tym celu wykorzystać fundusze unijne przeznaczone na różnicowanie działalności gospodarczej i tworzenie nowych miejsc pracy oraz środki finansowe na wykorzystanie Odnawialnych Źródeł Energii, funkcjonujące w ramach programu Infrastruktura i Środowisko.

Dotychczasowe efekty działań w sferze zagospodarowania biomasy nie są znaczące, przede wszystkim ze względu na słabą aktywność gmin i powiatów. Decydenci gminni częściej są zainteresowani reelekcją i nie chcą się angażować w kosztowne przedsięwzięcia, które zmieniłyby dotychczasowe sposoby pozyskania energii. Brakuje również świadomości społecznej, że produkcja biomasy może być istotnym elementem gospodarki lokalnej, zarówno w sferze ekonomicznej, jak i społecznej. Każda nowość zawsze napotyka na trudności, dlatego szczególnie pożądane jest wsparcie ze strony organizacji pozarządowych, w tym również lokalnych grup działania. Znaczącą rolę w różnicowaniu działalności gospodarczej na obszarach wiejskich i wykorzystaniu odnawialnych źródeł energii, odegrać mogą fundusze unijne. Są to jednak tylko potencjalne możliwości, które bez podjęcia inicjatyw lokalnych pozostaną w sferze planów.

Polskie i unijne dokumenty, które odnoszą się do odnawialnych źródeł energii (OZE) zwracają uwagę na trzy zasadnicze korzyści płynące z ich wykorzystania. Są to: zmniejszenie negatywnego wpływu paliw kopalnych na stan środowiska naturalnego, efektywniejsze wykorzystanie potencjału produkcyjnego oraz wzrost zatrudnienia w produkcji i przetwórstwie OZE, czyli tworzenie tzw. zielonych miejsc pracy. Obecnie i w niedalekiej przyszłości dominującym składnikiem OZE jest i będzie biomasa, której podstawowym dostawcą jest rolnictwo.

Mechanizm rynkowy i postępująca globalizacja wymusza na polskim rolnictwie szereg działań dostosowawczych, korzystnych dla całego sektora i zatrudnionych w nim ludzi, głównie rolników. W tym kontekście należy rozpatrywać tworzenie rynku i wykorzystanie biomasy do celów energetycznych w kreowaniu rozwoju obszarów wiejskich i miejsc pracy. Według Grzywacza [2005] istotą

kształtowania nowego systemu gospodarczego jest zmienność, polegająca na kreacji i destrukcji. Kreacja polega na rozwoju nowych, postępowych, innowacyjnych i efektywnych elementów i rozwiązań w systemie, a destrukcja na ograniczaniu i eliminacji tych, które przestały być w systemie nośnikami postępu, i które przy obecnych priorytetach, przestały być pożądane. Rozwój rynku biomasy jest obecnie elementem pakietu energetycznego, alternatywnym i jednocześnie komplementarnym źródłem energii w stosunku do paliw kopalnych. W Polsce, procesy kreacji OZE są wyhamowywane przez brak lub ułomne prawo, które reguluje wykorzystanie biomasy oraz opór wynikający z dotychczasowych przyzwyczajeń i strach przed podjęciem nowych wyzwań.

Wnioski

Przeprowadzone badania i analizy działań i efektów procesów restrukturyzacyjnych państwowego sektora rolnictwa i jego otoczenia pozwalają sformułować następujące wnioski:

- Proces przekształceń własnościowych w państwowym sektorze rolnictwa przeprowadzono bez głębszych przemyśleń co do następstw społecznych przemian i efektywności racjonalnego zagospodarowania majątku popegeerowskiego.
- Poddanie całego sektora rolnego wymogom funkcjonowania w warunkach gospodarki rynkowej spowodowało, że nowi właściciele zatrudniali średnio 20% byłych pracowników PGR-ów. Pozostałe osoby powiększały grono bezrobotnych, ludzi żyjących w ubóstwie, zagrożonych wykluczeniem i marginalizacją społeczną.
- Stosowane wobec ludności osiedli popegeerowskich działania osłonowe były mało skuteczne, ponieważ nie odpowiadały kwalifikacjom i mentalności tej grupy społecznej. Czynniki te zdecydowały o głębi i długotrwałości negatywnych zjawisk na obszarach wiejskich.
- Do utrwalania problemów zatrudnienia przyczyniała się również rozproszona sieć osadnicza, zły stan połączeń komunikacyjnych i mała atrakcyjność inwestycyjna terenów peryferyjnych.
- Część aktualnych problemów obszarów popegeerowskich można wykorzystać jako jej atuty. Dotyczy to dużych zasobów odłogowanych lub ekstensywnie uprawianych gruntów oraz wysokie zasoby niewykorzystanej siły roboczej. Zjawiska te predysponują obszary popegeerowskie do rozwoju produkcji biomasy rolniczej, jej lokalnego pozyskania, przetworzenia i wykorzystania.
- Wywiązanie się Polski z przyjętych Narodowych Celów Indykatoryjnych nie będzie możliwe bez rozwoju rynku biomasy, w której to produkcji zasoby popegeerowskie powinny być wykorzystane w pierwszej kolejności.
- Głębia problemów społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich wymusza stosowanie rozwiązań niestandardowych, w tym również rozwoju podmiotów ekonomii społecznej. Umożliwiają one powiązanie zagadnień rozwoju ekonomicznego z celami długotrwałego wzrostu zatrudnienia. Mogą one ponadto powstrzymać narastającą marginalizację społeczną ludności terenów wiejskich i zmniejszyć dysproporcje w poziomie rozwoju poszczególnych obszarów kraju.

Literatura

- BRODA-WYSOCKI P. (2002): *Regionalne zróżnicowanie kapitału ludzkiego i społecznego. Analiza na przykładzie regionów: koszalińskiego i opolskiego*. „Polityka Społeczna”, nr 2, s. 12–19.
- EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2006): *How much bioenergy can Europe produce without harming the environment?* EEA report, t. 7, Copenhagen, Denmark, European Environment Agency.
- GAJEWSKI R. (2011): *Potencjał rynkowy biomasy z przeznaczeniem na cele energetyczne*. „Czysta Energia”, nr 1.
- GRZYBEK A. (2008): *Ziemia jako czynnik warunkujący produkcję biopaliw*. „Problemy Inżynierii Rolniczej”, nr 1, s. 63–70.
- GRZYWACZ W. (2005): *Polityka społeczno-gospodarcza. Istota i założenia metodyczne*. Szczecin, Wyższa Szkoła Zawodowa „Oeconomicus” Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Szczecinie.
- JASIULEWICZ M. (2000): *Struktura ludności bezrobotnej z ośrodków popegeerowskich Pomorza Środkowego*. „Koszalińskie Studia i Materiały”, nr 2.
- KACZMAREK U. (1999): *Społeczne skutki restrukturyzacji Państwowych Gospodarstw Rolnych w województwie szczecińskim*. Poznań, Bogucki Wydaw. Naukowe.
- KRÓLIKOWSKA E. (2009): *Zmiana — czy to możliwe?* „Zachodniopomorski Rynek Pracy”, nr 10.

- KUŚ J., FABER A. (2009): *Produkcja roślinna na cele energetyczne a racjonalne wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*. [w:] A. Harasim (red.): *Przyszłość sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich. I Kongres Nauk Rolniczych Nauka-Praktyce*, Puławy, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- LIWIŃSKI J., SZTANDERSKA U., GIZA A. (2008): *Rynki pracy na obszarach popegeerowskich. Raport z badań*. Warszawa, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- MINISTERSTWO ROLNICTWA I ROZWOJU WSI (2009): *Założenia do Programu energetyki odnawialnej*. Warszawa, MRiRW.
- NOWAK P. (2009): *Gminy woj. zachodniopomorskiego w świetle bezrobocia w latach 1999–2008*. Szczecin, Wojewódzki Urząd Pracy w Szczecinie.
- OBSERV'ER (2010): *The state of renewable energies in Europe*. EurObserv'ER Report, t. 10, Paris.
- Rynek pracy województwa zachodniopomorskiego w roku 2007*. (2008), Koszalin, Zachodniopomorskie Obserwatorium Rynku Pracy.
- SETLAK A., GUBERNAT A., JURCZAK M., SZAREK J. (2009): *Beneficjenci pomocy społecznej i świadczeń rodzinnych w 2008 r.* Analizy Statystyczne, Kraków, Urząd Statystyczny w Krakowie.
- URZĄD STATYSTYCZNY W SZCZECINIE (2010): *Rynek pracy w województwie zachodniopomorskim w latach 2008–2009*. Informacje i opracowania statystyczne, Szczecin, Urząd Statystyczny w Szczecinie.
- WOJEWÓDZKI URZĄD STATYSTYCZNY W KOSZALINIE (1990): *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1989 r.* Koszalin.
- WOJEWÓDZKI URZĄD STATYSTYCZNY W KOSZALINIE (1998): *Podstawowe dane statystyczne według miast i gmin za 1997 r.* Koszalin.
- WYDZIAŁ ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ URZĘDU WOJEWÓDZKIEGO W KOSZALINIE (1994): *Raport o sytuacji w rolnictwie koszalińskim w okresie 1989–1994*. WRiGŻ UW w Koszalinie.